

UNIVERZITET U BEOGRADU – FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

10. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP

Specijalna edukacija
i rehabilitacija DANAS

Zbornik radova

10th INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCE

Special Education
and Rehabilitation TODAY

Proceedings

Beograd, 25–26. oktobar 2019. godine
Belgrade, October, 25–26th, 2019

UNIVERZITET U BEOGRADU – FAKULTET ZA
SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

10. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Beograd, 25–26. oktobar 2019. godine

ZBORNİK RADOVA

10th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Belgrade, October, 25–26th, 2019

PROCEEDINGS

Beograd, 2019.
Belgrade, 2019

10. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
BEOGRAD, 25–26. OKTOBAR 2019. GODINE
ZBORNİK RADOVA

10th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
BELGRADE, OCTOBER, 25–26th, 2019
PROCEEDINGS

IZDAVAČ / PUBLISHER

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

ZA IZDAVAČA / FOR PUBLISHER

Prof. dr Snežana Nikolić, dekan

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK / EDITOR-IN-CHIEF

Prof. dr Mile Vuković

UREDNICI / EDITORS

Prof. dr Vesna Žunić Pavlović

Prof. dr Aleksandra Grbović

Prof. dr Vesna Radovanović

RECENZENTI / REVIEWERS

Prof. dr Ranko Kovačević, prof. dr Vesna Bratovčić

Univerzitet u Tuzli – Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Tuzla, BiH

Prof. dr Viviana Langher

Università Sapienza di Roma – Facoltà di Medicina e Psicologia, Roma, Italia

Prof. dr Branislava Popović Čitić, doc. dr Slobodan Banković, doc. dr Ljubica Isaković

*Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju,
Beograd, Srbija*

LEKTURA I KOREKTURA / PROOFREADING AND CORRECTION

Maja Ivančević Otanjac, predavač

DIZAJN I PRIPREMA / DESIGN AND PROCESSING

Mr Boris Petrović

Biljana Krasić

Zbornik radova biće publikovan u elektronskom obliku CD

Proceedings will be published in electronic format CD

Tiraž / Circulation: 200

ISBN 978-86-6203-129-7

Objavlјivanje Zbornika radova podržalo je Ministarstvo prosvete, nauke i
tehnološkog razvoja Republike Srbije.

LEKSIČKA OBRADA IMENICA, GLAGOLA I PRIDEVA KOD DECE SA SPECIFIČNIM JEZIČKIM POREMEĆAJEM*

Bojana Drljan**, Mile Vuković

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju,
Beograd, Srbija

U literaturi je prisutan mali broj studija koje su se bavile istraživanjem leksičke obrade pojedinačnih vrsta sadržajnih reči, kako kod dece sa specifičnim jezičkim poremećajem (SJP) tako i kod dece tipičnog razvoja. Pored toga, rezultati ovih studija su prilično različiti. Cilj ovog istraživanja je bio da se utvrdi sposobnost leksičke obrade imenica, glagola i prideva kod dece sa SJP u poređenju sa decom tipičnog jezičkog razvoja. Uzorak je činilo 115 ispitanika (5-8 god.) podeljenih u dve grupe, 60 ispitanika sa SJP i 55 ispitanika tipičnog razvoja. Za ispitivanje strategije leksičke obrade sadržajnih reči korišćena je adaptirana verzija Testa slobodnih asocijacija reči (50 imenica, 14 glagola i 26 prideva). Distribucija odgovora je pokazala da su i kod dece sa SJP i kod dece tipičnog razvoja, paradigmatiski odgovori najviše zastupljeni kod imenica, zatim kod prideva, a najmanje kod glagola. Sintagmatskih odgovora najviše ima u kategoriji glagola, zatim prideva, a najmanje u kategoriji imenica. Pored toga, i u slučaju razvojno nezrelih odgovora uočena je slična distribucija kod obe grupe ispitanika. Poređenjem postignuća rezultati su pokazali da deca sa SJP daju značajno manje razvojno zrelih i značajno više razvojno nezrelih odgovora na planu svih vrsta sadržajnih reči ($p < 0,05$). Deca sa SJP imaju značajno slabije razvijenu leksičko-semantičku mrežu za sve vrste sadržajnih reči u poređenju sa decom tipičnog razvoja. Obe grupe ispitanika najbolje procesuiraju imenice, zatim prideve, dok glagoli predstavljaju vrstu reči koja je najteža za leksičku obradu i deci tipičnog razvoja i deci sa SJP. Možemo zaključiti da deca sa SJP ispoljavaju značajno kašnjenje u razvoju sposobnosti leksičke obrade u svim kategorijama sadržajnih reči, ali da slede sličan obrazac razvoja kao deca tipičnog jezičkog razvoja.

Ključne reči: leksička obrada, sadržajne reči, specifični jezički poremećaj

* Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu „Evaluacija tretmana stečenih poremećaja govora i jezika“ (br. 179068), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

** bojanad77@yahoo.com

Uvod

Jedan od načina procene organizacije leksičko-semantičke mreže predstavlja procena strategije obrade leksičkih jedinica i najčešće meri zadacima definisanja reči, označavanja višeznačnih reči i testom asocijacija reči (McGregor et al., 2012). Istaživanja su pokazala da tip asocijativnog odgovora može biti pod uticajem vrste reči, što implicira da vrsta reči ima značajnu ulogu u usvajanju jezika i integraciji reči u mentalnom leksikonu (Källkvist, 1999). U jednom od malobrojnih istraživanja ovog tipa na uzorku tipične populacije, studiji Nisena i Henriksena (Nissen & Henriksen, 2006), najveći procenat paradigmatičkih odgovora ispitanici su dali u kategoriji imenica, zatim u kategoriji prideva, a najmanje u kategoriji glagola. Ovakve rezultate autori su objasnili semantičkim karakteristikama pojedinačnih vrsta sadržajnih reči. Naime, imenice su bolje strukturisane i integrisane u mentalnom leksikonu u poređenju sa pridevima i glagolima zbog toga što je njihovo značenje često konkretnije i slikovitije, stoga su lakše za kognitivnu obradu (Nissen & Henriksen, 2006). Za razliku od imenica, glagoli su manje slikoviti i češće su višeznačni u zavisnosti od dopune (npr. držati – držati nešto, držati prodavnicu, držati govor i sl.). Navedene semantičke karakteristike glagole čine težim za jezičku obradu. Sa druge strane, pridevi ako stoje samostalno uglavnom nemaju jasnu semantiku, vezani su za imenice uz koje stoje kada se njihovo značenje konkretizuje (Paradis, 2001). Takođe, pridevi pokrivaju čitav spektar mentalnih stanja (npr. pametan, glup, mudar i sl.) koji ih čini manje slikovitim, apstraktnijim i težim za usvajanje i leksičku obradu u poređenju sa imenicama.

Deca sa specifičnim jezičkim poremećajem (SJP) ispoljavaju deficite na planu razvoja sintaksičkih, fonoloških, leksičko-semantičkih i pragmatičkih sposobnosti. Na planu razvoja leksičko-semantičkih sposobnosti ova deca najčešće ispoljavaju teškoće u usvajanju reči, smanjen obim vokabulara, teškoće u evociranju reči, deficite u leksičko-semantičkoj obradi i teškoće u upotrebi reči u spontanom govoru. U literaturi postoji mali broj studija koje su se bavile istraživanjem leksičkih sposobnosti na planu pojedinačnih vrsta reči kod dece sa SJP. Rezultati nekih istraživanja tog tipa su pokazali da deca sa SJP ispoljavaju više teškoća sa usvajanjem i imenovanjem glagola u poređenju sa imenicama (Eyer et al., 2002; Sheng & McGregor, 2010). Međutim, rezultati nekih studija nisu pokazali značajne razlike u obradi imenica, glagola i prideva, kako kod tipičnih tako i kod dece sa SJP (Mainela-Arnold, Evans, & Coady, 2010).

S obzirom na to da postoji mali broj istraživanja koja su se bavila leksičkom obradom na planu pojedinačnih vrsta reči kod dece (SJP i tipičnog razvoja), kao i na to da podaci iz postojećih studija nisu konzistentni, u našoj studiji smo hteli da ispita-mo sposobnost leksičke obrade na planu pojedinačnih vrsta sadržajnih reči. Shodno tome, cilj ovog istraživanja je da se uporedi sposobnost leksičke obrade imenica, glagola i prideva kod dece sa SJP i dece tipičnog razvoja.

Metod

Opis uzorka

Uzorak je činilo 115 ispitanika uzrasta od sedam i osam godina, podeljenih u dve grupe, eksperimentalnu i kontrolnu: 60 ispitanika sa dijagnostikovanim specifičnim jezičkim poremećajem (SJP) ekspresivnog tipa i 55 ispitanika tipičnog razvoja (TR). U eksperimentalnu i kontrolnu grupu uključena su deca bez neuroloških, senzornih i težih telesnih oštećenja, prosečne ili natprosečne inteligencije.

Eksperimentalna i kontrolna grupa su bile usklađene prema uzrastu ($F = 0,67$, $p = 0,42$), polu ($\chi^2 = 2,37$, $p = 0,12$) i obrazovanju majke ($\chi^2 = 0,81$, $p = 0,78$).

Instrumenti

Za ispitivanje strategije obrade sadržajnih reči korišćena je adaptirana verzija Testa slobodnih asocijacija reči (*Word Association Test – WAT*). Za potrebe ovog istraživanja, iz Kent-Rosanofove liste (Kent & Rosanoff, 1910) izdvojeno je 80 ajtema, prevedeno i prilagođeno za srpsko govorno područje. Na listu je dodato 10 glagola u svrhu usklađivanja broja vrsta reči tako da se test sastoji od ukupno 90 ajtema, i to 50 imenica, 14 glagola i 26 prideva.

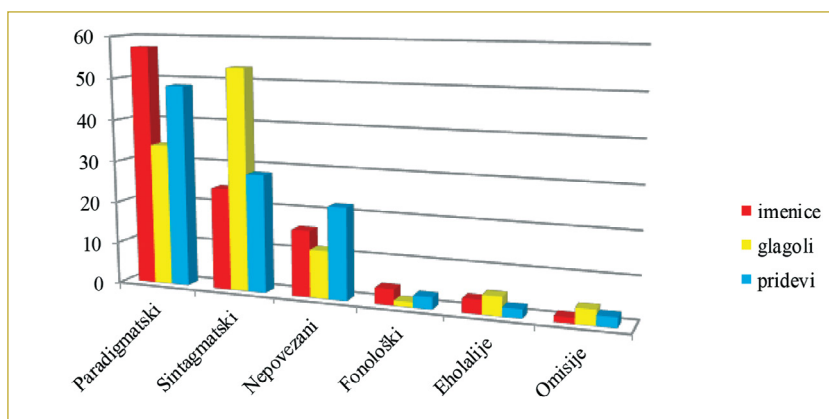
Odgovori na Testu slobodnih asocijacija reči klasifikovane su kao: 1. paradigmatički (jasna semantička veza sa stimulus reči), 2. sintagmatički (sekvencijalna ili kolokvijalna veza sa stimulus reči), 3. fonološki (reč fonološki slična ali bez semantičke veze sa stimulus reči), 4. nepovezani (reč koja nije ni u kakvom jezičkom odnosu sa stimulus reči), 5. eholalični (ponavljanje stimulus reči) i 6. odsustvo odgovora.

Statistička obrada

U opisivanju i analizi dobijenih podataka korišćena je metoda deskriptivne (aritmetička sredina, standardna devijacija, minimalne i maksimalne vrednosti) i inferencijalne statistike (χ^2 test i ANOVA).

Rezultati

U Grafikonu 1 su prikazane srednje vrednosti tipova odgovora u okviru pojedinačnih vrsta sadržajnih reči kod TR dece.

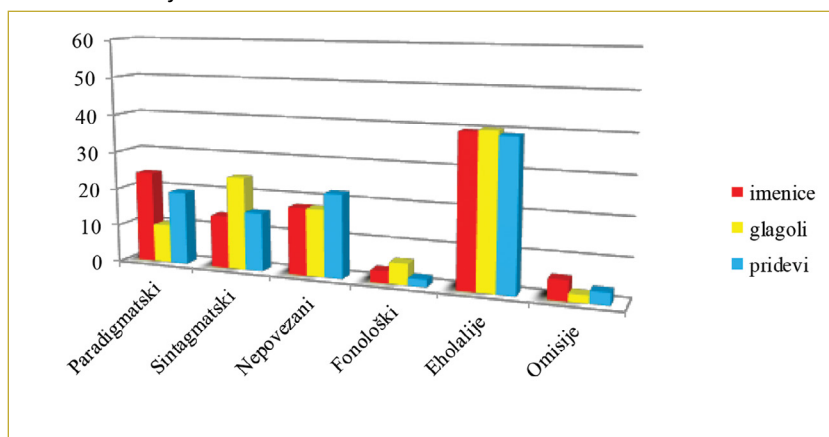

Grafikon 1. Distribucija odgovora na TAR kod dece tipičnog razvoja

Kod TR dece, paradigmatski odgovori su najviše zastupljeni kod imenica (AS = 57,35), zatim kod prideva (AS = 48,39), i najmanje kod glagola (AS = 34,03). Sintagmatskih odgovora najviše ima u kategoriji glagola (AS = 53,14), zatim prideva (AS = 28,25), a najmanje u kategoriji imenica (AS = 24,60).

Razvojno najmanje zreli odgovori, eholalije, su takođe zastupljene u vrlo malom procentu (< 1%). Najmanje kod prideva (0,14), zatim kod imenica (0,33), a najviše kod glagola (0,52).

U Grafikonu 2 su prikazane srednje vrednosti tipova odgovora u okviru pojedinačnih vrsta sadržajnih reči kod dece sa SJP.

Grafikon 2. Distribucija odgovora na TAR kod dece sa SJP

Analiza distribucije odgovora kod dece sa SJP je pokazala da su paradigmatski odgovori su najviše zastupljeni kod imenica (AS = 24,07), zatim kod prideva (AS = 19,36), i najmanje kod glagola (AS = 10,11). Sintagmatskih odgovora najviše ima u kategoriji glagola (AS = 27,41), zatim prideva (AS = 15,45), a najmanje u kategoriji imenica (AS = 13,88).

Razvojno najmanje zreli odgovori, eholalije, najviše su zastupljene u kategoriji glagola (AS = 40,11), zatim imenica (AS = 39,55) i najmanje u kategoriji prideva (AS = 39,04).

Analiza razlike u postignućima u kategoriji imenica je pokazala da TR deca daju značajno više paradigmatških i sintagmatskih odgovora ($F = 64,96$, $p < 0,001$ i $F = 14,64$, $p < 0,001$), i značajno manje eholaličnih odgovora ($F = 45,39$, $p < 0,001$) u poređenju sa decom sa SJP. Pored toga, kod TR dece značajno manje izostavljaju odgovor na reč stimulus ($F = 6,23$, $p < 0,05$).

Kao i u slučaju imenica, analiza razlike u postignućima je pokazala da TR deca daju značajno više paradigmatških ($F = 43,34$, $p \leq 0,001$) i sintagmatskih odgovora ($F = 27,66$, $p < 0,001$) na stimulus reči iz kategorije glagola, kao i značajno manje eholaličnih odgovora ($F = 44,05$, $p < 0,001$) od dece sa SJP.

Deca tipičnog razvoja daju znatno više paradigmatških ($F = 32,81$, $p < 0,001$) i sintagmatskih odgovora ($F = 9,58$, $p < 0,01$) na stimulus reči iz kategorije prideva i značajno manje eholaličnih odgovora ($F = 45,46$, $p < 0,001$) od dece sa SJP. Pored toga, deca tipične populacije su značajno manje izostavljala odgovor na datu stimulus reč ($p < 0,01$).

Diskusija

Rezultati ove studije pokazuju da su i kod dece sa SJP i kod dece tipičnog razvoja paradigmatški odgovori najzastupljeniji kod imenica, zatim kod prideva, dok su najmanje zastupljeni kod glagola. Sa druge strane, eholalije, kao najmanje zreli tip odgovora, najviše su zastupljene kod glagola. Ovi rezultati pokazuju da deca na ovom uzrastu (5-8 godina), opšte gledajući, bolje procesuiraju imenice. U prilog tome idu i podaci iz literature koji pokazuju da deca na ranom uzrastu poseduju značajno više imenica u svom leksikonu (Gentner, 2006; Radulović, 2017), kao i da koriste značajno više imenica u spontanom govoru u poređenju sa glagolima (Tomasello & Brooks, 1999). Takođe, naši rezultati pokazuju da i deca tipičnog razvoja i deca sa SJP bolje procesuiraju imenice u odnosu na prideve. Naši rezultati potvrđuju rezultate Nisena i Henriksena (Nissen & Henriksen, 2006) koji su dobijeni na uzorku dece tipičnog razvoja.

Poređenjem rezultata između dece sa SJP i TR dece u kategoriji imenica, deca tipičnog razvoja daju znatno više paradigmatških i sintagmatskih odgovora i znatno manje eholaličnih i odgovora tipa omisije u poređenju sa decom sa SJP. Potpuno isti obrazac je uočen i u klasi prideva. Analiza odgovora u kategoriji glagola je pokazala da TR deca daju znatno više paradigmatških i sintagmatskih odgovora i znatno manje eholaličnih odgovora od dece sa SJP. Ovi rezultati pokazuju da deca sa SJP ispoljavaju značajne poteškoće u leksičkoj obradi nezavisno od vrste reči. To jest, deficit procesiranja je težak u okviru svih navedenih vrsta reči. Međutim, kad se uporede distribucije odgovora kod dece sa SJP i TR dece može se uočiti da obe grupe ispitanika imaju sličnu distribuciju i razvojno zrelih i razvojno nezrelih tipova odgovora bez obzira na razlike u postignućima. Ovakvi rezultati pokazuju da i deca tipičnog razvoja i deca sa SJP najbolje procesuiraju imenice, zatim prideve, a dok su glagoli vrsta reči

koja je najteža za leksičku obradu. Takođe, rezultati pokazuju da deca sa SJP značajno kasne u razvoju sposobnosti leksičke obrade na planu svih kategorija sadržajnih reči ali da prate sličan razvojni put kao i deca tipičnog razvoja.

Vrlo je mali broj istraživanja koji se bavio poređenjem leksičke obrade različitih vrsta reči kod dece sa SJP. U studiji Mainele Arnold i saradnika (Mainela-Arnold et al., 2010), rezultati nisu pokazali značajne razlike u procesiranju imenica, glagola i prideva, kako kod tipičnih tako i kod dece sa SJP. Međutim, razlika između dece tipičnog razvoja i dece sa SJP bila značajna, što su pokazali i rezultati naše studije. Sa druge strane, u studiji Mekgregora i saradnika (McGregor et al., 2012) rezultati su pokazali da leksička obrada kod dece sa SJP više zavisi od apstraktnosti samog pojma nego od vrste reči, kao i da podjednako loše procesiraju i imenice i glagole u odnosu na decu tipičnog razvoja. Međutim, kao vrsta reči imenice su konkretnije i slikovitije u poređenju sa glagolima. Takođe, denotacija prideva se često odnosi na apstraktne karakteristike (npr. *dobar, mudar, lep, ružan, gladan*), što ih čini manje konkretnim i manje slikovitim u poređenju sa imenicama. Moguće je da su semantičke karakteristike navedenih vrsta reči uzrok različitih postignuća dece iz našeg uzorka.

Zaključak

Rezultati našeg istraživanja su pokazali da deca sa SJP imaju značajno slabije razvijenu leksičko-semantičku mrežu za sve vrste sadržajnih reči u poređenju sa decu tipičnog razvoja. Takođe, deca sa SJP najbolje procesuiraju imenice, zatim prideve, dok glagoli predstavljaju vrstu reči koja je ovoj deci najteža. Međutim, takav obrazac u leksičko-semantičkoj obradi ovih vrsta sadržajnih reči karakterističan je i za decu tipičnog razvoja.

Literatura

- Eyer, J. A., Leonard, L. B., Bedore, L. M., McGregor, K. K., Anderson, B., & Viascas, R. (2002). Fast mapping of verbs by children with specific language impairment. *Clinical Linguistics & Phonetics*, 16(1), 59-77.
- Gentner, D. (2006). Why verbs are hard to learn. In K. Hirsh-Pasek & R. Golinkoff (Eds.), *Action meets word: How children learn verbs* (pp. 544-564). Oxford: Oxford University Press.
- Källkvist, M. (1999). *Form-class and task-type effects in learner English: a study of advanced Swedish learners*. Lund: Lund University Press.
- Kent, G., & Rosanoff, A. (1910). A study of association in insanity. *American Journal of Insanity*, 67, 37-96.
- Leonard, L. B. (2000). *Children with specific language impairment* (paper edition). Cambridge: MIT press.
- Mainela-Arnold, E., Evans, J. L., & Coady, J. A. (2010). Explaining lexical semantic deficits in specific language impairment: the role of phonological similarity, phonological working memory, and lexical competition. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 53(6), 1742-1756.

- Masterson, J., Druks, J., & Gallienne, D. (2008). Object and action picture naming in three- and five-year-old children. *Journal of Child Language*, 35, 373-402.
- McGregor, K. K., Berns, A. J., Owen, A. J., Michels, S. A., Duff, D., Bahnsen, A. J., & Lloyd, M. (2012). Associations between syntax and the lexicon among children with or without ASD and language impairment. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 42, 35-47.
- Nissen, H. B., & Henriksen, B. (2006). Word class influence on word association test results 1. *International Journal of Applied Linguistics*, 16(3), 389-408.
- Paradis, C. (2001). Adjectives and boundedness. *Cognitive Linguistics*, 12(1) 47-65.
- Radulović, M. M. (2017). Usvajanje srpskog kao maternjeg jezika. *Sinteze-časopis za pedagoške nauke, književnost i kulturu*, 6(11), 109-122.
- Sheng, L., & McGregor, K. K. (2010). Lexical-semantic organization in children with specific language impairment. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 53, 146-159.
- Tomasello, M., & Brooks, P. J. (1999). Early syntactic development: a construction approach. In M. Barrett (Ed.), *The development of language* (pp. 161-190). Hove: Psychology Press.

LEXICAL PROCESSING OF NOUNS, VERBS AND ADJECTIVES IN CHILDREN WITH SPECIFIC LANGUAGE IMPAIRMENT*

Bojana Drljan, Mile Vuković

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation,
Belgrade, Serbia

In the literature there is a relative paucity of studies focusing on lexical processing of individual types of content words, both in children with specific language impairment (SLI) and in typically developing children. In addition, the results of these studies are quite different. The aim of this study was to compare lexical processing of nouns, verbs and adjectives of children with SLI and typically developing (TD) children. The sample consisted of 115 participants (5-8 yrs.) divided into two groups, 60 children with SLI and 55 TD children. For the purpose of assessment of lexical processing skills, an adapted version of the Word Association Test (50 nouns, 14 verbs and 26 adjectives) was used. Distribution of associative responses showed that in both SLI and TD children, paradigmatic associations were most frequent in nouns, then in adjectives, and least frequent in verbs. Syntagmatic responses were most common in verbs, then in adjectives, and least common in nouns. In addition, regarding immature types of associations, a similar distribution was observed in both groups. Comparing the achievements of groups, the results showed that children with SLI produced significantly less mature and significantly more immature types of associations within all classes of content words ($p < 0.05$). Children with SLI have significantly less developed

* This paper is a result of the project "Treatment Evaluation of Acquired Speech and Language Disorders" (No. 179068), financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

lexical-semantic network for all types of content words compared to typically developing children. Both groups of children have better processing skills in the class of nouns than in adjectives, while verbs represent the class of content words that is most difficult for lexical processing for both groups of children. We can conclude that children with SLI have a sparse lexical-semantic network for all classes of content words, but they follow a similar pattern of development as typically developing children.

Key words: lexical processing, content words, specific language impairment